

Арсен Зінченко

УКРАЇНІЗАЦІЯ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ НА СІВЕРЩИНІ Й СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІПРОВ'І (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІСТОРІЙ ПАРАФІЙ УАПЦ 1917–1925 РР.)

Аналізуючи тексти літописів парафій Української автокефальної православної церкви середини 1920-х років, автор подає соціокультурні та ментальнісні зрізи процесу формування осередків цієї Церкви й характерні вияви національної ідентичності мешканців Сіверщини й Середнього Подніпров'я.

Ключові слова: УАПЦ, парафія, літописи парафій, релігійне піднесення, українізація церковного життя, зразкова церковна служба, національна свідомість, екзархисти, тихонівська церква.

Zinchenko A. Ukrainization of church life on Sivershchyna and Middle Podniprovia (according to parish chronicles of UAOC between 1917 – 1925). Analysing chronicles of parishes of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in middle 1920th, the author gives socio-cultural and mentality view on process of forming the Church structures and characteristic manifestations of national identity among residents of Sivershchyna and Middle Podniprovia.

Key words: UAOC, parish, chronicles of parishes, religious presentation, ukrainization of church life, model church service, national consciousness, exarchists, Tykhon's church.

Серед документів Всеукраїнської православної церковної ради (ВПЦР), які зберігаються в фонді Української автокефальної православної церкви Центрального державного архіву вищих органів влади й державного управління України (ф. 3984), є й численні історії парафій УАПЦ, написані в 1924–1925 рр. Ці своєрідні літописи парафій є цікавими пам'ятками діяльності Української церкви, але, разом з тим, вони мають і ширше їх значення, виступаючи своєрідним зрізом життя українського суспільства 1917–

1925 рр., пам'яткою української мови та культури, носіями величезного масиву краєзнавчої інформації. Формування парафій УАПЦ та загальноукраїнської національної церковної спільноти було виявом національно-культурної ідентифікації в українському середовищі, тому літописи парафій є прикметним джерелом для вивчення й цих процесів. Висвітлення саме цього аспекту визначаємо як основне завдання цієї статті.

Готуючи заходи до відзначення п'ятиріччя діяльності УАПЦ, Микільські Збори Всеукраїнської православної церковної ради (25–30 травня 1924 року), відзначили необхідність складення історичного нарису життя УАПЦ за п'ятиріччя 1919–1924 рр. Місцевим структурам УАПЦ пропонувалося «надіслати як потрібні історичні матеріали, так і матеріальні засоби для цієї мети в двохмісяшний термін» [5, арк.11].

30 липня 1924 р. відбулося організаційне засідання комісії ВПЦР зі складання історичного нарису Української автокефальної православної церкви за 1919–1924 рр. На засіданні 4 серпня 1924 р. було схвалено проект «обіжника-заклику» до церковних об'єднань УАПЦ «про збірку і надсилку матеріалів до ВПЦР, необхідних для праці по складанню історичного нарису п'ятирічного існування УАПЦ» [5, арк. 7 – 7 зв.].

В обіжнику наголошувалося на тому, що досвід кожної громади є цінністю для суцього та наступних поколінь, «коштовним скарбом» [5, арк. 11]. Успіхи в поширенні української церковної справи в перші роки пояснюють настрої піднесення, що відбився і в обіжнику: «Громада вірних Української Православної Автокефальної Церкви переживає зараз найщасливішу добу свого життя, коли з розсіяної, поневоленої, безправної, несвідомої, поневіряної маси утворено величню, могутню, спаяну вірою, любов'ю і надією, однією думкою і однією волею – з'єднану в одну сем'ю, в один суцільний організм громади вірних – Святу Церкву, рідну для нашого побожного народу. Величезні зусилля потрібні були для цього, непохитна віра в перемогу, що віками тримала надзвичайне релігійне піднесення народу нашого, щоб в тяжких умовах боротьби з старою Церквою царсько-панської Росії – «Церквою-домови-

ною», на руїнах її збудувати рідну нам УАПЦ». Ці «п'ять років славного життя громади вірних – нашої Церкви», на переконання авторів обіжника, «повинні утворити найкращу сторінку в історії нашої Церкви для дослідження, порад майбутнім поколінням» [5, арк. 11]. Апелювання до історичної пам'яті як національної цінності й погляд на УАПЦ як структуру національної мобілізації є прикметними ознаками настановних документів ВПЦР щодо складання літописів парафій.

Збирання інформації про заснування парафій УАПЦ мало охопити всі округові структури цієї церкви, тобто всю територію підрадянської України. Проте у фонді 3984 Української автокефальної православної церкви нами виявлено літописи парафій лише з Сіверщини, Переяславщини й частково Кременчуччини. Чи збрала ВПЦР літописи з решти округових церков і де зберігаються ці документи, досі невідомо. Однак навіть виявлена частина цих літописів є надзвичайно цінним історичним джерелом, тому ми й пропонуємо читачеві аналіз цих матеріалів, що стосуються названих щойно регіонів.

У матеріалах жовтневого Собору 1921 р., на якому, власне, організаційно оформилася УАПЦ, прозвучали суперечливі оцінки стосовно національної ідентичності мешканців Північного Лівобережжя. «Чернігівщина – це північна сторона, той забутий куток, та губернія, [яка] з давніх давень й до останнього часу денаціоналізована, – говорив у виступі, ділячись враженнями від поїздки до краю о. Нестор Шараївський. – З давніх давень вона тягнула до Москви, наслідки чого відчуваються й до останніх днів». Суголосно з ним виступив і представник Сосницького повіту Василь Потієнко: «Чернігівщина... в [справі] національн[ої] [свідомості] завше була [по]зад[у]. Так само і зараз в справі національного українського [церковно]-визвольного руху» [6, с. 51, 55]. Натомість представник Козелецького повіту Р. Руденко був упевнений, що «вся Чернігівщина, вся людність [Ч]ерн[і]гівщини дуже бажає українзації Церкв[и]». «Як вони почули, – продовжував він – що у Києві [в] святій Софії служать Бож[у] службу наш[ою] рідн[ою] українськ[ою] мовою, то у всіх загорілася любов до цього...» [6, с. 53]. Спогади учасників

церковно-визвольного руху на Чернігівщині [7, с. 93 – 105] передають строкатість настроїв у парафіяльних громадах краю: від активної позиції частини мешканців до пасивної й вичікувальної – у значній частині духовництва і вірян і, нарешті, до неприховано ворожої – у старого єпископату, чернецтва й решти священиків.

Стосовно певної частини населених пунктів Північного Лівобережжя документи фіксують загальне суспільно-політичне пожвавлення, яке настало ще з початку 1917, вказують на те, що в них «з самого початку революції виявилась значна національна самосвідомість серед кращих людей місцевого громадянства» (с. Вільшане Сновського району Сосницької округи). Тут, як зазначав укладач літопису, «ще до пробудження в широкому обсягу церковно-визвольного руху, виникла думка про відправу служби Божої на рідній мові» [5, арк. 68]. Прибічників українізації церковного життя було чимало й у містечку Новій Басані Козелецького повіту, де «вже 1917 році почали читат[и] Благовістя в нашій церкві на українській мові й вести просвітницьку працю. Так тривало аж до 1921 р.» [5, арк. 65]. У с. Прохорівці на Переяславщині ідея української церкви розвивалася вже з перших днів революції: тут її промотором виступив парафіяльний панотець Юрій Михновський, який почав читати Євангелію українською мовою, сприяючи цим національній просвіті парафіян [5, арк. 17].

У кількох нарисах згадується про ключову роль солдатів, що поверталися додому з фронтів, маючи досвід національно-політичного життя, та студентів київських навчальних закладів. Так, у с. Великий Каратুলь Переяславської округи, зазначає автор літопису місцевої парафії УАПЦ, українізація парафії розпочалася селянином Степаном Михайловичем Стньком, який повернувся в село з військової служби з початку 1918 року і «виявив себе щирим українцем». С. Сонько, «бесідуючи з селянами про життя людей в тій чи іншій країні, він завше порівнював його з життям українського народу, торкався його культури й розвитку як в минулі часи, так і тепер, а інколи переходив на розмови чисто релігійного характеру... До його голосу селяне стали прислухатись і через деякий час, навкруги його, почали гуртоватись українці». Серед міс-

цевого люду, читаємо в джерелі, Сонько «посіяв любов до рідного народу, його мови, звичаїв та обрядів і прихилив їх до такої думки, що гарно було б і Богові молитись рідною мовою», передбачав, що хвиля українізації церковного життя вже почалася й що «вона докотиться й до нас». Спроба прибічників цього українського гуртка говорити з цього приводу з місцевим священником Дараганом відгуку не мала і тому справа притихла. Документ згадує й про ворожнечу поміж селянством, посіяну «на громадсько-політичному ґрунті», яка, зрештою, «змусила Сонька втікати жити в чуже село, й назад він більше не повертався» [4, арк. 6 – 6 зв.].

Ще в передсоборні часи почалася робота і в с. В'юнищах на Переяславщині. Приїзд до Переяслава митрополита Василя Липківського став сильним додатковим поштовхом: «Перед Різдвяними святками 1921 року студент Куниця Олександр Макарович приїхав з Києва до своєї домівки на канікули і привіз чимало матер'ялу відносно українізації Церкви. Частенько проводючи часи із своїми товаришами та близькими друзями, то він їм почав читати та пояснять їх. Багато бадьорости їм надав приїзд до м. Переяслава 2 січня ст. ст. 1922 р. Найпочеснішого Митрополита о. Василія, то дорогою йдучи до свого села – вирішили, щоб обов'язково українізувати в своєму селі Церкву» [4, арк. 14 зв.]. Так само ще до Собору 1921 р. (у липні 1921 р.) почалася українізація парафії в с. Шабалинові (Сосницький повіт, Конотопська округа); тут «головними діячами парафіяльного руху були члени місцевої «Просвіти», всі більш-менш свідомі в національних справах, хоть і прості собі селяне-хлібороби... до того часу ніхто із наших парафіян не то що мав би зносини з центральним Київським рухом, а навіть і не знали про таке велике діло» [4, арк. 81].

У Прохорівці на Переяславщині перші кроки з українізації церковного життя, як уже згадувалося, були пов'язані з діяльністю парафіяльного панотця Юрія Михновського; активну роль в інформуванні мешканців села про український церковний рух відіграв також парафіянин Я. Н. Трунів, студент інституту в Києві [5, арк. 17]. В с. Городищі на Сновщині провідну роль відіграв мешка-

нець села Захарко Филоненко, «котрий під час виникнення в Києві Української церкви там служив і був знайомим з цим рухом» й, приїхавши до села, згуртував довкола себе ентузіастів цієї справи [5, арк. 22]. Звістки про українські парафії в Києві поширювалися на Чернігівщині й через листування [7, с. 98].

Автор нарису про с. Прохори передає, що українізація парафії в його селі була тісно пов'язана із загальноукраїнським церковним рухом: «В час хвилювання на Україні за українську Автокефальну церкву і в селі Прохорах теж почалось хвилювання» [5, арк. 58]. «Чутка вже пронеслась і по Чернігівщині до прибуття Уповноваженого що вже в м. Києві і поза Києвом єсть укранізовані церкви, але по Чернігівщині наприклад в Козелецькому повіті й ще не чуть було Украніз[ації]», – зазначається в історичному нарисі парафії УАПЦ в с. Марківці Ніжинської округи [5, арк. 87]. На Чернігівщину прибувають уповноважені від Всеукраїнської православної автокефальної церковної ради, проголошують відозви про українізацію церковного життя й приєднання до УАПЦ.

Ключову роль у поширенні українського церковного руху відіграв Всеукраїнський церковний православний собор у жовтні 1921 р. Звістки про підготування до Всеукраїнського собору розходилися по всій Україні. Делегатів від українських парафій Чернігівщини бачимо серед учасників Всеукраїнського собору 1921 р. Зокрема, Різдво-Богородична парафія м. Нової Басані була представлена на передсоборних заходах 1921 р.: її делегати взяли участь у повітовому Соборі в м. Козельці, одного з них, Р. Руденка, було обрано до Києва на Всеукраїнський церковний собор [5, арк. 65]. 15 жовтня 1921 р. Р. Руденко виступав на Соборі, характеризуючи становище на Чернігівщині, й зазначив, що «вся людність Чернігівщини дуже бажає українізації Церкви... По відомостях, які я маю, в деяких повітах, як, наприклад, в Борзенському, вже перевели українізацію в 8 парафіях, є релігійні гуртки. В Ніженському повіті українізовано 5 парафій. У нас, у Козелецькому повіті, у Новій Басані, є українська парафія. Повна церква людей. А в другій церкві 5–6 чоловік. Багато залежить в цій справі від пан-отців. Є такі, які не хочуть нізащо, а є і такі, котрі кажуть, що ми не хочемо наперед виступати. Як пройде гарно, ми і візьмемося за діло» [6, с. 53 – 54].

Парафія с. Дубовичів на Глухівщині делегувала на Собор А.П. Коломійця, «з повертанням якого до парахвії вона dokonче українізувалась 22/Х-1921 року» [5, арк. 40-а]. Серед делегатів Собору від Переяславщини був учитель з с. Великий Каратувль, Б. Сахно [4, арк. 7]. Делегатом Собору був і представник Микільської парафії с. Шабалинова Сосницького повіту Конотопської округи Й. Брусило. На Соборі він доповів про перебіг українізації в Шабалинівській волості. За першим закликком, зазначив, з'явилися представники майже всіх сіл волості й охоче взяли участь у проведенні виборів у кожній парафії. «Але через те, що пан-отці не дуже охоче ідуть назустріч цій справі, – зазначав на Соборі Й. Брусило, – українізовано поки-що одну парафію», від якої він і прибув делегатом [6, с. 62]. І в самому Шабалинові священник Андрій Дорошенко чинив «проти всього діла опір і повів із своїми прихильниками скажену агітацію проти постанов собору, називаючи славних наших ієрархів самосвятами і т. д., а всіх українських парафіян штундистами і еретиками. Пришлось вести боротьбу з супротивниками й поширювати правдиві відомости про Собор» [5, арк. 82].

Після Всеукраїнського церковного собору важливу роль в ознайомленні парафіян відіграли уповноважені від Всеукраїнської православної церковної ради (с. Марківці Бобровицького повіту Ніжинської округи) [5, арк. 87]. Так було і в с. Нехаївці Борзенського району, до якого 25 грудня 1921 року прибули панотець О. Смичко та В. В. Потієнко, й після цих відвідин місцеві парафіяни «захопилися ідеєю українізації церковного життя» [5, арк. 31].

Важливим заходом в українізації парафіяльного життя було проведення т. зв. зразкових служб авторитетними священниками УАПЦ на запрошення громади. Так, після зразкової служби у Свято-Троїцькій церкві містечка Лосинівка (Ніжинська округа) 15 серпня 1922 р., яку провів священник с. Сального Степан Поповиченко з дияконом того-таки села Левком Скрипцем, відбулися загальні збори парафіян обох парафій м. Лосинівки на яких ухвалили приєднатися до спілки Українських православних церков [5, арк. 48].

Парафіяни с. Курилівки Ніжинської округи одержували інформацію про Українську церкву «переважно в Ніжин-

ському Благовіщенському Українському кафедральному соборі, що в цей час заснувався» та «через більш освідмлених наших громадян, що брали участь у цій справі як в м. Ніжині, так і його повіті з самого початку цього руху». Впровадження української мови в богослужіння тут почалося з того, як зазначає джерело, «що наші селяне згодилися на пропонування гуртка українців відправити зразкову українську відправу у нашому храмі, на що й винесли постанову на загальних зборах». Було доручено місцевому священикові (вихідцеві з селян) 9 вересня 1922 р. запросити український причет з Ніжина. «Почувши зразкову службу, всі парахвіяне за винятком декількох осіб, які ще служили слов'янською, згодилися конче українізувати парахвію, що й було ухвалено постановою загальних зборів та обрано церковно-парахвіяльну раду» [5, с. 56].

У м. Березань Прилуцької округи на Полтавщині було три храми (Михайлівський, Успенський і св. Георгія (Кладовищенська церква). На зборах прибічників Автокефальної церкви 25 березня 1923 р. парафіяни Михайлівської церкви ухвалили «приєднатися до спілки української православної церкви», визнавши «духовною владою Митрополита Київського отця Василя, В.П.Ц.Р., виконуючи всі їх розпорядження» [4, арк. 11 зв.]. Урочиста українська служба в Михайлівській церкві 9 квітня 1923 р. стала наочним аргументом і для частини вірних Успенської парафії, які «запропонували своїм же братам з Успенської слов'янської парахвії перейти на шлях відродження рідної української церкви». Проте на перепоні став активний опір слов'янських священиків [4, арк. 10 – 10 зв.]. Побувавши на зразковій Службі Божій в Михайлівському храмі, парафіяни церкви св. Георгія перейняли справою українізації парафіяльного життя й 20 травня 1923 р. на зборах ухвалили приєднатися до УАПЦ [4, арк. 10].

Побувавши на відправі за участю Митрополита Василя Липківського, мешканці с. В'юнища «дорогою йдучи до свого села – вирішили, українізувати церкву в їх селі. Хоча перша спроба вирішити цю справу на сільському сході 23 січня не вдалася, але активісти продовжили просвітницьку діяльність в цьому дусі [4, арк. 14 зв. – 15]. Так само було й у с. Городищі Сновської округи; там, як свід-

чить джерело, «майже всі парафіяне нашого села обох церквей з великим нетерпінням ждали українського митрополита, и взагалі співчували цьому рухові» [5, арк. 22 – 23]. Літописи парафій, в яких побував митрополит Липківський, одностайно з неабияким теплом згадують про цю подію. Так, один з укладачів нарисув історії української парафії в с. Прохорівці на Переяславщині записав: «В 1923 році 6 вересня проїздом на Золотоношу завітав до Прохорівки Митрополит України Всечесний Отець Василь Липківський, котрий 6[-го] відправив Всеношну, а 7[-го] – Літургію. Цей приїзд дорогого Батька нашого не забудеться людьми. Спомин про перебування в Прохорівці Апостола Української Церкви збережеться назавжди. Прохорівська парахвія, підтримана Батьком – Митрополитом духом любови до Рідної Церкви стала ще твердішою скелею проти всяких утисків Українській Автокефальній Православній Церкві» [4, арк. 19 – 19 зв.].

Для багатьох парафій наочним джерелом інформування стали сусідні парафії, де вже утвердилася орієнтація на національну церкву. Так, для с. Татарівки Ніжинської округи прикладом стала українізація у с. Рівчому [5, арк. 62]. Мешканці Нехаївки (Успенська парафія) почули 6 грудня (ст. ст.) 1921 р. відправу Божої служби рідною мовою в сусідньому селі Шабалинові й узялися українізувати парафіяльне життя в своєму селі [5, арк. 31]. Так було і в парафії Курилівської Трьохсвятительської церкви, про що згадувалося вище [5, арк. 56], у с. Коханівці (Вознесенська парафія, Конотопська округа). «Хвиля Українізації на Вкраїні Св. Божих церков і до Коханівки докатилась уже давненько, а саме с того менту коли була українізована Підлипненська церква» [5, 106], – читаємо в парафіяльному літописі. Автор літопису про парафію в с. Ольшаному писав, що сюди звістки про Всеукраїнський церковний Собор 1921 р. не дійшли, однак справа тут зрушила з місця «вже за прикладом сусідніх парахвій, що вже пішли тоді назустріч українізації церкви, а особливо парахвії Бабської, що приєдналась до У.А.П.Ц. ще в лютому 1923 року вже за прикладом сусідніх парахвій» [5, арк. 68 зв.]. Священик цієї парафії В.І. Кривусів з вересня 1924 р. став округовим благовісником на Сновщині [5, арк. 72].

Приєднання до УАПЦ Успенської парафії в с. Сваричівці на Борзнянщині (Сновська округа) вплинуло й на сусідні села: «Після цього позакладались українські гуртки в Буримці, Ічні, Крупичполі», – зазначається в літописі [5, арк. 29 зв.]. Судячи з усього, справа українізації церковного життя для багатьох парафій була на початку 20-х років однією з центральних у суспільно-політичних дискусіях у сільських громадах. У містечку Стільному Ніжинської округи «не було не жадної вечірки чи обіду де б з жаром це питання не обговарувалось і нарід свої природні стихії урозумів де правда, де істина, де світ Христової науки і 25 лютого с/с 1923 р. вся парахвія остаточно приєдналась до Української Автокефальної Православної Церкви» [5, арк. 79].

Домігшись успіху в своїй парафії й утвердивши українські засади церковного життя, активісти українського церковного руху бралися до благовісницької діяльності в сусідніх парафіях. Особливо яскраве свідчення такої активності подає літопис української парафії в с. Прохорівці. Молоді ентузіасти національної справи створили церковний хор: «вся увага звернута була на постановку зразкового хора, котрий складений був з любителів, але це були не тільки любителі спів, це були дійсні благовістники Христового благовістя, котрі крім своєї Церкви, де співають безпропускно всеношні й літургії, вдень і вночі, в годину й негоду, рачкуючись деякі з плачем, в темряві й грязюці по горах Київщини (в Костинцях 25 вересня 1922 року) йшли на села Полтавщини й Київщини, будячи нарід до будування своєї рідної Української Церкви, з її чудовими церковними українськими співами. Кинута нами на села Золотонощини іскра – жевріє і треба вірити – незабаром розгориться» [5, арк. 18 – 18 зв.].

Літопис засвідчує надзвичайну активність парафії в с. Сім'янівці Конотопського району й округи, яка мала вплив навіть на села сусідньої Курщини. Після тривалої й напруженої боротьби парафіяльні збори 25 травня 1924 р. рішуче висловилися за приєднання до УАПЦ. «З цього числа, – читаємо в літописі, – парахвія знову пішла по своїму шляху й понесла світ Христової науки на рідній мові в сусідні парах-

вії. В с. Салтикові на Курщині, ще в прошлому році, цебто 1924, були зібрані підписи для зразкової служби, адже місцева влада й районна не допустила до цього. А тепер загорілася справа в с. Куриловці – й є надія на те, що в скорому часу вона приєднається до нас» [5, арк. 104 зв.].

Автор нарису про український церковний рух на Кременчужчині з особливою чіткістю пов'язує цей рух із загальними процесами мобілізації національної свідомості та гуртування українців. «З відродженням національної свідомості по всій Україні визвольний рух докотився і до Кременчужчини. Всі свідомі сили взялися до праці над відродженням свого рідного народу, що окремими селами оташувався вздовж лівого берега Дніпра. Цей визвольний український рух особливо відзначився в околиці м. Городища на Кременчужчині; а ще більше на старій горі Пивисі, на якій оселилась велика кількість українських людей, що в своїм побутовім життю заховали багато давнього, батьківського, а особливо що зберегли в своїй масі хоч маленьку відзнаку національної свідомості», – читаємо в літописі. Його автор відзначає, що «національно-визвольний рух в часи загально-російської революції на Україні був переможений дужчим соціяльним здвигом робітництва і селянства України і де в чому багато спричинився до припинення зросту національної свідомості українського народу». З іншого боку, на переконання автора нарису, загалом в Україні «і зокрема на Кременчужчині і в околицях Городища – тут з часів Першого Всеукраїнського Церковного Собору 1921 р. національне пробудження набирає собі иньчих форм і змісту» [5, арк. 11].

Погляди активістів українського церковного руху на Чернігівщині розкриває в спогадах В. Потієнко: «На пожарищі української революції, на руїнах Української республіки, на уламках українського національно-державного життя, серед страшних більшовицьких утисків будується Українська Церква, яка у відозвах своїх говорить нечуваною тепер, в цих умовах, національною своїм змістом, мовою. Це добре, і це треба підтримати. Це цікаво: в умовах боротьби з Україною і з усім українським будувати, і то, як кажуть, цілком правно і законно, українську Церкву!» [7, с. 98] Слід враховувати при цьому загальну

суперечливість цих процесів, відзначених дослідниками: з одного боку, – підрив довіри до старої царської церкви й церковну децентралізацію, поширення настроїв реформування церковного життя, до яких в умовах України додалися й вимоги національного характеру, а з іншого, різноманітність настроїв духівництва й мирян у підходах до діяльності церкви в умовах суспільного протиборства та нестабільності політичних режимів 1917– 1921 рр. У літературі вказувалося на те, що національний церковний рух охоплював лише частину священнослужителів та віруючого люду, а значна частина духівництва й вірян дотримувалася церковного консерватизму [8, с. 149 – 150].

Хоча статистика кількості громад УАЦП вказує на постійне їх зростання на початку 1920-х років, але їх питома вага на Чернігівщині становила лише близько 10 відсотків (за кількістю громад) і понад 8,3 відсотка за кількістю вірних.

Статистичні відомості про кількість українських православних парафій на Чернігівщині у 1921– 23 рр. (станом на 1 червня) [1, 2]

Повіти	1921	1922	1923	Збільшення за рік
Борзнянський	3	10	17	+7
Козелецький	5	6	7	+1
Конотопський	2	3	10	+7
Ніжинський	1	6	19	+13
Остерський	3	6	6	- ?*
Чернігівський	1	2	3	+1
Глухівський	1	2	1	- 1 ?
Шосткинський	-	1	?	?
Сосницький	1	4	11	+7
Кролевецький	1	1	2	+1
Всього	18	38	75	37

* Прорис і знак питання – в документі. Імовіріше всього, знаки питання засвідчують, що у ВПЦР цікавилися причиною відсутності позитивної динаміки кількості парафій в цих повітах.

Загалом за офіційними даними, опублікованими А. Киридон, станом на 1 липня 1925 року на Чернігівщині розподіл православних громад та вірних за різними церковними структурами був таким [8, с. 130] (підрахунки відсотків наші. – А.З.):

Церковна структура	Кількість громад	Відсоток	Кількість вірних	Відсоток
Старослов'янська (екзархієтська)	677	89,90	649161	91,58
Обновленська	2	0,27	794	0,11
Українська автокефальна православна церква	74	9,83	58894	8,31
Усього	753	100,00	708849	100,00

Джерела (в тому числі й літописи парафій) вказують, на різноманітні перепони соціального та політичного характеру, що стали на шляху українізації парафіяльного життя. Часто давалися взнаки відсутність політичного досвіду, соціальна безпросвітність, відсутність осередків культурного й національного життя. Так, стосовно с. Коханівки Конотопської округи дописувач зазначає загальну слабку соціальну мобілізованість її мешканців: «Коханівці в усяких справах не проявляли з свого боку жвавості і в більшості усяке діло робили поступово, зробивши добрий аналіз того, що може бути, звичайно на їх погляд, а коли ж взяти на увагу малосвідомість їх і взагалі селян нашої України, котрі пануючими верствами минулого часу були задурені і все Українське вважали за мужиче ні до чого не потрібне, то й тоді й зовсім зрозуміло буде як важко було робить у вищезозначеному напрямку, тим більше що свідомих громадян мається в Коханівці досить мало» [5, арк. 106].

Віддаленість села вказується також як одна з причин пізнього початку українського церковного руху. Це стосувалося, зокрема, й Малої Загорівки, що була, за словами автора історії тамтешньої парафії, одним із «самих маленьких глухих сіл на Борзенщині» [5, арк. 110]. Малу

поінформованість своїх односельців відзначає й автор історії парафії с. Годунівки (Покровська парафія, Глухівщина): «До свят Петра і Павла 1923 року члени нашої Покровської парахвії мали де-які непевні і смутні чутки, що десь в Дубовичах чи Ярославці мається якась Українська церква; коли ж на свято Петра і Павла в Глухові, який стоїть в 7 верстах від Годунівки, дзвінко вперше залунала в Троїцькому Соборі Божа служба на рідній мові, то годунівців в ньому було чимало, і хоч мові української і мало помітно в балачках годунівців, вони все-таки побувши в цьому Соборі та почувши цю Святу Службу, яка допадала в самісіньку глибину їх душі і захоплювала її цілком, не можна було вже не визнати і не почути, що вона ця мова і служба, близька та рідна душі» [5, арк. 35].

Неоднаковою була активність цього руху в різних округах. Так, зокрема, в доповіді на Великих Покрівських зборах 1924 р., підготовленій головою Сновської округової церковної ради П. Клименком та членом-секретарем священником І. Смалем «Про становище церковної справи на Сновщині на 15 жовтня 1924 р.» зазначається, що з цього погляду Сновська округа «зараз ще далеко не дійшла до того стану, в якому перебувають, напр., сусідні округи – Ніжинська й Конотіпська». Причини такого становища укладачі огляду вбачають «найперше в загальних умовах життя нашого краю: загальний занепад національної свідомості серед людності в селах, а особливо в містах, а також, і взагалі, низький культурний рівень населення». Тут поряд із селами «з високою національною свідомістю, що могли українізуватись вільно, майже стихійно (Шабалинів, Баби, Ольшане)» були й такі села, де «до останнього часу або зовсім не зворушений ґрунт до національно-церковного відродження, або ж проти невеликого гуртка прихильників стоїть вороже настроєна маса, пройнята наскрізь старо-релігійним фанатизмом». Важливу роль відігравав і особистісний чинник: «відсутність діячів, які могли б, крім праці на місці, поширювати свій вплив навкруги, бо свого окремого єпископа наша округа зараз не в силах утримувати» [5, арк. 3 зв.]

У деяких нарисах вказуються вкрай несприятливі політичні обставини для українізації парафій. Протодия-

кон Василь Потієнко, що перебував тоді у Сосниці, згадував про ті події: «Улітку спалахнуло в Борзенському повіті повстання, а в нашому повіті було кілька терористичних актів. Забрали заручників, у тім числі і мене. Просидів два тижні» [7, с. 98]. В історії тамтешньої Миколаївської парафії читаємо: «В той день, як докотилась чутка до Борзни про можливе упорядкування служб Божих на українській мові, про відокремлення церкви Української від патріаршої влади, Борзна переживала тяжкі часи перебування в ній штабу бандітизму, а після того не менш тяжкі часи вилловлювання радвладю цих бандітов, в числі яких немало було замішано і людности м. Борзни. Через те, що бандитизм той носив назву «Українських повстанців», не можна було і чесному люду вимовлятися за Українську церкву, бо зараз же міг залічитись Радвладю до складу «повстанців» [5, арк. 100].

На час написання нарисів кількість парафій УАПЦ збільшувалася, хоча натиск окупаційного режиму відчувався щораз сильніше. Свідченням цього був, наприклад, тривожний лист, надісланий у травні 1924 р. до ВПЦР єпископом Ніжинщини Миколою Ширазем: «Українізація на Чернігівщині терпить великі утиски з боку деяких службовців. Молоді священики й диякони підбурюються покинути Українську церкву і даже з погрозою лишити волі». Єпископ вказував на арешти українського духовництва (м. Носівка). Хоча й російська тихонівська церква була нетолерована режимом, але на Ніжинщині саме цій церкві влада надавала підтримку, поборюючи УАПЦ. «Український священик Прокіп Марченко сидів в острозі, покіль слов'яне не взяли договора на церкву, – писав М. Ширай. – Перереєстрація парохвій зупинилася, бо там, де українці одержали статuti, тихонівці одержали без статутів договори і церкви, а тому українці не хочуть тратити даремно гроші на статuti» [2, арк. 5]. Через підбурювання владою благовістник Борзенщини протоієрей Іван Евфимовський відмовився від священицького сану й став вести антирелігійну пропаганду [2, арк. 8 – 8 зв.]. Незважаючи на це, як зазначав Ширай, «справа Української церкви на Ніжинщині і хоча вона не поширюється, але й не зменшується» [2, арк. 5]. За даними єпископа, під його опікуванням перебували станом на травень 1924 р. 52 пара-

фії, в тому числі 6 з почерговим богослужінням (38 на Ніжинщині, 12 – на Борзненщині та 2 в прилеглих селах Полтавщини) [5, арк. 6 – 6 зв.].

Формування низових структур Української автокефальної православної церкви у першій половині 1920-х років якнайтісніше пов'язане з виявами української ідентичності. На нього впливали як історичний контекст та особливості соціокультурних процесів у регіонах, так і наявність промоторів українізації церковного життя, здатних викликати необхідний резонанс у середовищі парафіян та духовенства.

---

1. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОВУ). Фонд 3984, опис 1, справа 274.

2. ЦДАВОВУ. Фонд 3984, опис 3, справа 170.

3. ЦДАВОВУ. Фонд 3984, опис 3, справа 173.

4. ЦДАВОВУ. Фонд 3984, опис 3, справа 357.

5. ЦДАВОВУ. Фонд 3984, опис 3, справа 358.

6. Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ. 14–30 жовтня 1921 року: документи і матеріали. – К.; Льв.; Жовква, 1999. – 560 с.

7. Мартирологія українських церков: У 4 т. – Т. I: Українська Православна Церква. – Торонто; Балтимор: Українське Видавництво "Смолоскіп" ім. В. Симоненка., 1987. – 1207 с.

8. *Киридон А.* Час випробувань: держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років. – Тернопіль, 2005. – 384 с.